

EMEL DUNKUL'UN KELİMÂT SIBÂRTÂKÛS EL-'AHÎRE (SPARTAKÛS'ÜN SON SÖZLERİ) ADLI ŞİİRİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özlem Züleyha Kuran*

Öz

Altmışlar kuşağının önde gelen şairlerinden biri olan Emel Dunkul, Arap dünyasının çalkantılı atmosferinde bireysel duyarlılığını toplumsal duyarlılıkla birleştirerek, politik şiirleriyle kendine saygın bir yer edinmiştir. Bu çalışmada Emel Dunkul'un, M.Ö. 70 civarında Roma imparatorluğuna karşı ayaklanmayı başlatan köle Spartaküs'ün dilinden aktardığı Kelimât Sıbârtâkûs el-Ahîre (Spartaküs'ün Son Sözleri) adlı şiiri üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Karamsarlığın yüksek dozda hissedildiği şiirde Dunkul, haksızlık ve zulüm karşısında boyun eğmeyen Spartaküs'ün ölüm cezasını beklerken nasıl hissettiğini dramatik bir anlatımla okuyucuya sunmuştur. Spartaküs'ün dilinden Cemâl Abdunnâsır'ın baskıcı iktidarı ve bu iktidarın ülkeyi sürüklediği duruma yönelik duygulanımlara yer verdiği şiirinde, döneme damgasını vuran başkaldırı ve isyan durumunu başarılı bir şekilde işlenmiştir. Şiirini, metinlerarasılık bağlamında kutsal metinler başta olmak üzere, mitoloji, Arap ve İslam kültürünün efsanevi şahsiyetleri gibi çeşitli kaynaklardan besleyen Dunkul, mesajını doğrudan vermek yerine çeşitli motiflerin arkasında sunarak büyük bir başarı göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Modern Arap Edebiyatı, Emel Dunkul, Mısır, Politik Şiir.

An Evaluation On The Poetry "The Last Words Of Spartacus" By Amal Dunqul

Abstract

Emel Dunkul, one of the foremost poets of the sixties, has built a reputation for his poetry by combining his individual sensitivity with social sensitivity in the tumultuous atmosphere of the Arab world. In this work Emel Dunkul, an evaluation was made on the poem "Kelimat Sibârtâkûs al-Ahîre" which the slave Spartacus around BC. 70, who initiated the revolt against the Roman empire transcribed. In poetry, in which polemics are felt in high doses, Dunkul presented a dramatic account of how Spartacus felt uncomfortable in the face of injustice and

* Arş. Gör., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mütercim Tercümanlık (Arapça) Anabilim Dalı, e-posta:ozlem_kuran@hotmail.com
Makale Gönderim Tarihi: 20.06.2018
Makale Kabul Tarihi : 28.06.2018

cruelty while waiting for his death sentence. In the poem of Spartacus, in which Jamal Abdunnashir's oppressive power and empowerment embodied the emotion of the situation that the country was dragging, the state of revolt and rebellion that struck the turmoil was successfully accomplished. Feeding his poetry from various sources such as mythology, mythology, legendary personalities of Arabic and Islamic cultures, especially in the context of intertextuality, Dunkul has shown great success by presenting his message behind various motifs instead of giving it directly.

Keywords: Modern Arabic Literature, Amal Dunqul, Egypt, Political Poetry.

Giriş

1952 yılında Mısır'da, kendilerini "Hür Subaylar" diye adlandıran ve aralarında Cemâl Abdunnâsır'ın da bulunduğu bir grubun düzenlediği askeri darbeyle, Kral Faruk tahttan indirilmişti. Askeri darbeden kısa bir süre sonra, yönetimi ele geçiren Nâsır'ın bu hamlesi, başta Müslüman Kardeşler olmak üzere Mısır'daki birçok siyasi örgütlerle aradaki ilişkilerin gerilmesine neden oldu. En güçlü muhalefet odağı olan Müslüman Kardeşler'in Nâsır ve askerî rejim aleyhine gösterilere başlamasıyla teşkilâta mensup binlerce kişi tutuklandı. 26 Ekim 1954 tarihinde İskenderiye'de konuşma yaptığı sırada Nâsır'a yönelik suikast girişimi, Müslüman Kardeşlerle ilişkileri kopma noktasına getirdi. Nâsır, Müslüman Kardeşlerin bütün mensuplarını tutuklatmak için harekete geçti ve kısa sürede pek çok kişi gözaltına alındı. İhtilâl ve memleket menfaatlerine karşı gelenleri cezalandırmak için kurulan ihtilâl mahkemesi, teşkilâtın ileri gelen yedi üyesini ölüme mahkûm etti. Bazı İslâm devletlerinin araya girmesi üzerine sadece başkan Hasan el-Hudeybî'nin cezası müebbetle çevrilirken teşkilâtın; Abdülkadir Üdeh, Mahmud Abdüllatif, Şeyh Muhammed Fargal, Yusuf Talat ve İbrahim Tayyib gibi önde gelen kişileri idam edildi. Hapishanelerde kalanların çoğu ise hiç kimsenin dikkatini çekmeden birer birer öldüler. Nâsır, böylece Müslüman Kardeşler engelini aşarak, şahsî otoriteye dayalı diktatörlüğünü kurdu.¹

Bunun yanı sıra, Nâsır'ın Arap milliyetçiliğine sıkı sıkıya bağlı olan sosyalizm anlayışı ne teorik bir tutarlığa sahipti ne de Marksizm'le bir ilgisi vardı. Nâsır, sınıf mücadelesine kesinlikle karşı idi ve sosyalizmi sınıflar arası iş birliği, devlet öncülüğünde kalkınma ve kaynaşmayı hızlandıracak bir yol olarak anlıyordu.² Onun bu

ideolojileri, sadece ekonomik temelde anlamlandırması, bu ideolojilerin diğer mücadele alanlarına karşı alınması gereken tutumu sergilememesi, çok sayıda edebiyatçı gibi Dunkul'un da gerçekleşen devrim sonrası ümit ve beklentilerini yok etmişti. Zamanla yönetim ve muhalafet arasındaki ilişkisinin iktidar savaşını çağrıştırması, devrim ve sosyalizmin işlevselliğinin Dunkul'un gözünde yitirmesine neden olmuştu. Mısır'daki devrimin bir süre sonra baskıcı ve zorba bir rejime dönüşmesinde sorumlu olan, kendi kişisel otoritesinde odaklanan ve siyasi muhalafeti etkisiz kılıp sıkı ve baskıcı bir devlet mekanizması yaratan Nasır o dönemlerde muhalif solu da baskı altına alarak sosyalizmi tek eline almaya çalışmakta, Mısır'daki komünist partileri rejimin sınırları içerisinde kalmayı kabul edene dek yasaklamaktaydı. Müslüman kardeşler gibi anti sosyalist ve komünist aktivistlerden yönetime karşı çıkanlar, Nâsır'ın diktatör rejimi tarafından uygulanan siyasal baskıyla hapis cezalarından ölüm cezalarına kadar çeşitli yöntemlerle sindirilmişti. Böylesine kaotik bir ortamda politik söylemlerini şiirleri aracılığıyla ifade etmekten çekinmeyen Dunkul, muhalif kimliğiyle kaleme aldığı *Kelimât Sıbâtâkûs el-Ahîre*³(Spartaküs'ün Son Sözleri) adlı şiirinde Romalı gladyatör Spartaküs'ün dilinden Nâsır ve iktidarını ağır bir dille eleştirir.

Hayatı

Altmışlar kuşağının önde gelen şairlerinden biri olan Emel Dunkul, 1940 yılında Güney Mısır'daki Kına vilayetine bağlı Kal'a köyünde doğdu⁴. Babası, El-Ezher Üniversitesi'nden lisansını aldığı yıl doğan ilk çocuğuna, daha çok kız çocuklarına verilen ve Arapça "Umut" anlamına gelen "Emel" ismini verdi⁵. On yaşındayken babasını kaybeden Dunkul, annesi ve iki erkek kardeşinin sorumluluğunu üstlendi. 1957 yılında Kına'daki lise eğitimini tamamladıktan sonra, 1958 yılında Kahire Üniversitesi Edebiyat fakültesine girdi. Üniversite eğitiminin ilk yılından itibaren öğrenime ara vererek, Kına mahkemesi, Süveyş ve İskenderiye Gümrükleri ve Avro-Asya Dayanışma bölgesinde memur olarak çalıştı. Üç yıl kanserle mücadele eden Dunkul, 21 Mayıs 1983 yılında Kahire'de hayata gözlerini yumdu⁶.

Eserleri

Emel Dunkul'un başlıca şiir divanları şunlardır: *el-Bukâ' Beyne Yedey Zerkâ el-Yemâme* (1969), *Talik Alâ Mâ Hades* (1971),

Maktelu'l-Kamer (1974), *el-'Ahdu'l-Ati* (1975), *Evrâk Gurfe 8* (1983), *Akvâl Cedîde 'an Harb Besûs* (1983) ⁷.

Şiirlerini, kutsal metinler başta olmak üzere, mitoloji, Arap ve İslam kültürünün efsanevi şahsiyetleri gibi çeşitli kaynaklardan besleyen Dunkul, şiirlerinde geçmişte yaşanmış bir olay veya efsaneden günümüze göndermeler yaparak, mesajını doğrudan vermek yerine çeşitli motiflerin arkasında sunmakta büyük bir başarı gösterir.

Aslında Dunkul'un böyle bir anlatı tarzıyla özgülleşmesinin temelinde, şüphesiz küçük yaşlarda babasından aldığı eğitimin önemli bir payı olduğunu belirtmek gerekir. Dindar bir çevrede ve oldukça disiplinli bir şekilde yetişen Dunkul'un hayatı, Arapça öğretmeni ve aynı zamanda şair olan babasının, küçük yaşlarda onu edebiyatla tanıştırmasıyla farklı bir alana girer. Bir yandan dini ve klasik metinlere olan aşinalığı, bir diğer yandan modern eserlere olan merakı, ileride eserlerindeki eski ile yeninin mükemmel sentezini sunmasına zemin hazırlayacaktır. Gazeteci Abla el-Rûvânî, kocası Emel Dunkul hakkında yapılan bir röportajda Dunkul'un şiirlerinde sıkça rastlanan kutsal metinler ve tarihi anekdotlara dair şunları dile getirmektedir: "Dunkul'un asla bir yere bağlı olmadığını; sürekli olarak bir arkadaşının evinden bir diğerine taşındığı, bu yüzden hiçbir zaman kendi kütüphanesi oluşturmadığını söyler. Bununla birlikte Kuran, Eski ve Yeni Ahit, 15. 16. yy Mısır tarihi gibi bu dört kitabın her zaman yanında olduğunu belirtiyor."⁸

Bunun yanı sıra, Dunkul'un şiire yönelik çabalarının ana tetikleyicisinin, Dunkul'un 10 yaşındayken babasının ölümü olduğunu da özellikle belirtmek gerekir. Bu talihsizlik, bir yandan küçük yaşlarda olan Dunkul'u acı içerisinde bırakırken, aynı zamanda ona güç ve kendine güven duygusu aşıladı⁹. Böylelikle Dunkul, bir yandan hayat mücadelesine devam ederken bir yandan da babasından miras kalan şiir tutkusuna hiç olmadığı kadar bağlandı. Artık, şiir O'nun her şeyiydi. Buna rağmen, Dunkul'un şiirle ilgili ilk deneyiminin başarısızlıkla sonuçlandığını belirtmek gerekir. Lise yıllarında yazdığı bir şiiri, aynı zamanda bir şair olan öğretmenine gösterdiğinde, öğretmenin tavsiyesi onun şiirden tamamen vazgeçmesi yönünde olmuştur. Ancak şiire olan tutkusu, öğretmenin söylediklerin aksine sönmemiş, onu daha da kararlı bir hale getirerek tüm benliğiyle şiir uğruna mücadele etmesini gerektirmişti. Üstelik bir insanın 1000 şiiri ezberledikten sonra bir şair olarak kabul edildiğini duyması üzerine bunu yapmaya devam etti. Çok geçmeden, 1000 beyiti ezberlemişti¹⁰.

Arap okuyucusu, Dunkul'u, 1967 Arap-İsrail Savaşı karşısındaki duygulanımlarını aktardığı *el-Bukâ' Beyne Yedey Zerkâ el-Yemâme* adlı ilk şiir divanı aracılığıyla tanıdı. Şiir divanıyla aynı adı taşıyan kaside de Dunkul tüm Arap devletlerin sebep olduğu yenilgiyi ağır bir dille eleştirerek, Arapların başına gelecek olan felaketlerin sinyallerini verir.

1976 yılında ise, Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın İsrail ile Camp David barış anlaşmasını imzalamama çağrısı olarak algılanan *Lâ Tusâlih* adlı bir diğer şiiriyle, Arap dünyasında "Başkaldırının Prensi(Emîru't-Tamarrud)" lakabını kazandı. Arap ulusunun içerisinde bulunduğu tehlikelere karşı kaygı duyarak, Arapların milli bilincini harekete geçirmek için çabalayan Dunkul'un, Camp David barış anlaşmasından hemen önce yazdığı bu şiiri, yakın zamanlarda bile rejimlere yönelik halk ayaklanmalarının en popüler sloganı olma özelliğini sürdürdü.

Kelimât Sıbârtâkûs el-Ahîre (Spartaküs'ün Son Sözleri)

Emel Dunkul, 1969 yılında yayımlanan *el-Bukâ' Beyne Yedey Zerkâ el-Yemâme* adlı şiir divanında yer alan *Kelimât Sıbârtâkûs el-Ahîre* adlı şiirini, divanının yayımlanma tarihinden daha önce bir tarihte, 1962 yılında yazmıştır¹¹. Mısır'da 1956 Haziran'da yapılan referandum seçimlerinde tek aday olarak yüzde 96.95 "Evet" oyu alarak cumhurbaşkanı seçilen Cemâl Abdunnâsır iktidarına başkaldırı niteliği taşıyan bu şiir, Dunkul'un diğer şiirleri gibi büyük ses getirmiştir. Mısır'ın siyasi tarihinde Nâsır döneminden günümüze kadarki zaman diliminde yapılan referandum tarihi boyunca Mısır'ın hiçbir zaman "Hayır" demediği dikkate alındığında Dunkul'un öngörülü bu şiirinin her döneme damgasını vurması tesadüf değildir.

Dunkul, *Kelimât Sıbârtâkûs el-Ahîre (Spartaküs'ün Son Sözleri)* adlı şiirini M.Ö. 70 civarında Roma imparatorluğuna karşı ayaklanan köle Spartaküs'ün dilinden aktarır. Özgür bir Trakyalı olarak doğan Spartaküs, bir savaşta esir düşerek Roma'da köle olarak satılmıştı. Sahibinden kaçıp, kiralık asker olduktan bir süre sonra, bir gladyatör okulunun sahibine yeniden satılmıştır. Gladyatör olarak yetiştirilen Spartaküs ve diğer köle gladyatörlere, uygulanan insanlık dışı yaptırımlar pek çok gladyatörün Spartaküs öncülüğünde kaçarak, kölelik düzenine karşı ayaklanma başlatmasına neden olmuştur. Gladyatör okulundan kaçarak isyan bayrağını çeken Spartaküs, kendilerine katılan binlerce köleyi silahlandırarak, kendilerini yok

etmek üzere gönderilen Roma birliklerine karşı birden fazla zafer kazanmıştı. Böylelikle Spartaküs, isyanı Roma'ya taşımaya karar vermiş ve köle ordusuyla birlikte imparatorluğun kalbine, Roma'ya yürümüştü. Düzenli ordular tarafından etrafi sarılan köle ordusu savaşı kaybetmiş, Spartaküs ve arkadaşları idam edilmişti¹². Karamsarlığın yüksek dozda hissedildiği şiirde Dunkul, Spartaküs'ün ölüm cezasını beklerken nasıl hissettiğini dramatik bir anlatımla okuyucuya sunar. Geçmiş ve şimdiki zamanın iç içe kurgulandığı şiirin metinlerarasılık bakımından oldukça zengin olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda şiirde İslâmiyet, Hristiyanlık, bunlarla bağlantılı olarak mitolojiye ait metinlere veya kişilere açık yahut kapalı olarak göndermelere rastlanır. Bunun yanı sıra, yine metinlerarasılık kapsamında müzikle kurduğu ilişki şiir metnine çok yönlülük kazandırır.

Dunkul şiirinin, her bir bölümüne Arapça *Mezç* adını vererek dört bölümden oluşturmaktadır. *Mezç* kelimesi müzik literatüründe klasik senfoninin bölümlerine verilen ad anlamına geldiğinden, şiire musikî unsurunu katarak kendi metnini oluşturur. Böylelikle Dunkul, adeta bir müzik yapıtı gibi bestelermişçesine şiirini senfoni havasında yazar. Dunkul, şiirin açılış sahnesine şiirin en çarpıcı dizelerinden biriyle başlıyor:

(Birinci Bölüm)

*Şeytana övgü...Rüzgarların tanrısına
Evet diyenlerin yüzüne "Hayır" diyene
İnsana, yokluğu parçalamayı öğretene
Hayır diyene...İşte bu yüzden ölmedi O...
Ve ruhu sonsuza kadar acı içinde kaldı!*

Kuran'ı Kerim'in Bakara/34: Ve meleklerle: "Âdem'e secde edin." dediğimiz zaman İblis hariç, (onlar) hemen secde ettiler. (İblis) direndi ve kibirlendi. Ve kâfirlerden oldu.¹³ ve Luka İncil'inde yer alan 2/13-14: Birdenbire meleğin yanında, göksel ordulardan oluşan büyük bir topluluk belirdi. Tanrı'yı överek, "Yücelik, en yücelerdeki Tanrı'yadır" dediler.¹⁴ şeklindeki ifadelerle şiir, Kuran'ı Kerim'de geçen Şeytan'ın Hz. Âdem'e secde etmemesi ve İncil'de geçen Melekler ve Çobanlar gibi hikâyelerden beslenerek, kutsal metinlerin üslubuna öykünme ile devam etmektedir. Dunkul, kutsal metinlere gönderme yaptığı bu dizelerde Şeytan'ın diğer meleklerin aksine Allah'a karşı itaatsizliğine

dikkat çekerek, büyük bir cesaret gerektirdiği için Şeytan'a övgüyle karışık hayranlığını dile getiriyor. Çünkü Şeytan, yaratıcısına yok olma pahasına "Hayır" demişti. Öyle ki bu itaatsizlik onu yok edilmekten öte, O'na sonsuza kadar acı içerisinde bir hayatta kalış imkânı vermektedir. Dunkul, Spartaküs'ün daha şiirin ilk dizelerinde boyun eğmeksizin mücadelesine karşı dik duruşunu sergileyerek, Şeytan'ın cüretkâr direnişiyle sembolik bir bağ kuruyor. Boyun eğenlerle, daha doğrusu "Evet" diyenlerle "Hayır" diyenleri kesin çizgilerle ayırıyor. Bu bağlamda, bir nevi Tanrı konumundaymışçasına "Hayır" diyenlerin, daha doğrusu başkaldıranların hayatlarına son veren yöneticiye göndermede bulunuyor. Bu yönetici, Spartaküs'ün Sezar'ı¹⁵, Dunkul'un Nâsır'ıydı. Şeytan'ın bile yaratıcısına itaat etmediği halde yok edilmediğine dikkat çekerek Spartaküs'ün dilinden Nasır iktidarına karşı gelen başta Müslüman Kardeşler ve diğer sol grupların üyelerine yapılan işkence ve idamları iğneleyici bir üslupla üstü kapalı bir biçimde dile getiriyor.

(İkinci Bölüm)

Asılıyım sabahın darağacına

Ve alnım ölüm karşısında öne eğik!

Çünkü eğmedim ben onu... Hayattayken !

Dunkul, şiirin ikinci bölümünde Spartaküs'ün düzene başkaldırısını bu dizelerle ifade ediyor. Spartaküs, özgürlüğü için hayatı boyunca direnmiş, sadece tüm insanlığın değişmez kaderi olan ölüm karşısında başını eğmiştir. Ancak, bu ölüm başkaldırısı dolayısıyla kendisine Sezar tarafından zorla ödetilen bir bedeldir. Spartaküs'ün bu serzenişi, engel olamadığı tek çaresizliktir. Dunkul, Spartaküs'ün mücadelesini ölüm vurgusuyla ilişkilendirerek, vermek istediği mesajı daha etkili kılıyor.

Ey meydanlarda başı öne eğik bir şekilde akşamın bitimine kadar

Büyük İskender Caddesinde yürüyen kardeşlerim

Utanmayın ...Gözlerinizi bana doğrultun...

Çünkü sizlerde yanı başımda asılı bir haldesiniz... Sezar'ın darağacında

İşte bu yüzden gözlerinizi bana doğrultun

Kimbilir...Karşılaşırsa gözleriniz gözlerimdeki ölümle:

İçimdeki boşluk gülümser...Çünkü sadece bir kez....Başlarınızı kaldırdınız!

Bu dizelerde ise Spartaküs “Hayır” diyemeyenlere sesleniyor. Darağacındaki son anlarında bile haksızlık ve zulüm karşısında susmamayı öğütleyerek, en azından bakışlarıyla korkularını yenmelerini, verdiği mücadeleye destek olmalarını ümit ediyor. Çünkü o zaman Spartaküs’ün mücadelesi anlamını yitirmeyecektir. O’nun bu isyanı, kendisini darağacından kurtarmaktan öte, kendisinin başına gelenlerle diğerlerini bekleyen sonun aynı olacağına dair öngörünün bir ifadesidir. Sezar’ın düzenine başkaldırdığı için asılsa da ona itaat edip düzenin parçası olanlarda aslında boyun eğmenin çıkmazına mahkûm olmuşlardır. Ancak Spartaküs ısrarlarına ve uyarlarına rağmen, gaflet içinde kalarak felakete uğramaktadırlar. Dunkul’da, Spartaküs’ün şahsında Nasırın iktidarına karşı Mısırlıların vicdanına seslenerek bu direnişin saflarında olmaktan korktukları takdirde Nâsır iktidarı tarafından çeşitli işkence ve ölüm cezalarına çarptırılan muhalifler gibi sindirileceklerini ifade ediyor.

“Sisifos” artık omuzlarının üzerinde kaya yok.

Kölelerin odalarında doğanlar taşıyor onu

Ve deniz... Tıpkı çöl gibi... Susuzluğu gidermez.

Çünkü “Hayır” diyen kişi, gözyaşları dışında susuzluğunu gideremez.

Dunkul, bu dizelerde Yunan Mitolojisinde, tanrılar tarafından lanetlenip cezaya çarptırılan Sisifos’a göndermede bulunmaktadır. Sisifos, Olimpos Tanrıları tarafından Zeus’un isteğiyle yeraltı dünyasında sonsuza kadar büyük bir kayayı bir tepenin en yüksek noktasına dek yuvarlamaya mahkûm edilmiş bir kraldır. Tam tepenin doruğuna ulaştığında kaya elinden kaçmakta, Sisifos her şeye yeniden başlamak zorunda kalmaktadır¹⁶. Sisifos, her deneyişinin ardından kayanın tekrar düşeceğini bile bile taşı dağın tepesine çıkarmaya gayret eder. Dunkul, Sisifos’un kaderi ile kölelerin kaderi arasında bağ kurmaktadır. Çünkü Sisifos gibi köleler de Sezar tarafından tüm ümitleri ellerinden alınarak, umutsuz bir çabayla cezalandırılmışlardı. Gerçekle yüzleşerek, “Hayır” diyenler bu cezaya karşı durmuşlardır. Bu noktada, boyun eğmek yerine başkaldırarak kurtuluşları için çabalamışlardır. Tüm çabalarına rağmen, bu başkaldırının bedeli ağır olmuş, onlara büyük acılar yaşatmıştır.

...Öyleyse gözlerinizi idam edilen devrimciye doğrultun

Sizde onun gibi sona geleceksiniz... Yarın

*Öpün karılarınızı... Burada ...Yol ortasında
 Yarın tam da burada sona geleceksiniz.
 İşte bu yüzden boyun eğmek acıdır..
 Örümcük ölüm dokuyor erkeklerin boynuna
 Karılarınızı öpün o zaman... Çünkü ben hoşçakal diyemeden terk
 ettim karımı
 Şayet karımın kollarına bıraktığım çocuğumu görürseniz... Kolsuz
 Ona boyun eğmesini öğretin!
 Ona boyun eğmesini öğretin!!*

Dunkul, bu dizelerde ise Spartaküs'ün dilinden serzenişine devam ederek boyun eğenleri bekleyen hazin sonu dile getirmektedir. Tıpkı boyun eğmeyenlerin cezalandırıldığı gibi boyun eğenler, "Evet" diyenler de tıpkı Spartaküs gibi çok yakında dar ağacına mahkum olacaklardır. Çünkü boyun eğenler, haksızlığa karşı susarak korkularına tutsak olmuşlardır. Üstelik Spartaküs'ün infazına göz yumdukları, sessiz kaldıkları yerde sıra kendilerine gelecektir. Bu yüzden Spartaküs, boyun eğenlere sevdiklerine veda etmelerini öğütlüyor. Çünkü Spartaküs, ölüm cezası karşısında sevdiklerine veda edememiştir. Bu bedel, bir kadını kocasız, bir çocuğu babasız bırakmakta, geriye kalanları hayatları boyunca yitirilen kişiye özlem duyacak bir çaresizlik içerisinde bırakmaktadır. Dunkul bu noktada, bir zamanlar devrimin bayraktarlığını yapan, onun uğrunda savaşan Spartaküs'ün mücadelesinde yenik düşmesine vurgu yaparak, Spartaküs şahsında tüm devrimcilerin artık herhangi bir mücadeleden aciz oluşunu gözler önüne serer. Bu yüzden geride bıraktığı çocuğuna boyun eğmesinin öğretilmesini ister. Böylelikle çocuğu da kendisi gibi haksızlığa başkaldırdığı için cezalandırılmayacak, kendisinin yaşadığı acı sonu yaşamayacaktır.

*Allah...
 Hayır dediğinde şeytanın günahını bağışlamadı!
 Yumuşak huylu olanlar
 İşte onlar yeryüzünü miras alacak
 Çünkü onlar...asılmayacak..
 Bu yüzden ona boyun eğmesini öğret
 Kaçış yok orada
 Mutlu bir dünyanın hayalini kurmayın*

*Ölen her Sezar'dan sonra: Yeni bir Sezar
Ölen her devrimcinin arkasında: Boş yere hüznün...
Boş yere gözyaşı!*

Dunkul, şiirin ikinci bölümünün son dizelerine metinlerasilik bağlamında kutsal metinlere gönderme yaparak başlıyor. Giriş bölümünde Kuran'ı Kerim'de geçen Şeytan'ın Allah'a hayır demesine yeniden atıfta bulunarak, Şeytan'ın Allah'a boyun eğmediği için günahlarının bağışlanmadığını ifade ediyor. Aslında Dunkul'un sözleri yapılan haksızlıklara karşı boyun eğmeyenleri affetmeyerek çeşitli cezalarla bedel ödeten yöneticilerdir. Çünkü ne Sezar, ne de Nâsır tiranlıklarına ve iktidarlarına karşı gelenleri hiçbir zaman affetmedi. Hemen ardından ikinci dizede ise Dunkul, Matta İncil'inde geçen 5/5 gerçek mutluluk adlı bölümden alıntı yaparak "Ne mutlu yumuşak huylu olanlara! Çünkü onlar yeryüzünü miras alacaklar."¹⁷ ifadesiyle itaat etmeye salık vererek, itaat edenlere yeryüzünü ödül olarak sunuyor. Bu bağlamda metnin gerçekteki anlamı Tanrı'ya itaati öngörse de Dunkul burada kendilerini Tanrı yerine koyan yöneticilere göndermede bulunarak, boyun eğip itaat edenlerin cezalandırılmayacağını dile getiriyor. Hayatta kalmak için yapılan adaletsizliğe karşı susmak dışında kurtuluşun olmadığını belirterek, geride kalanlara boyun eğmeyi öğütlüyor. Çünkü bu düzenin tek gerçeği, her zalim yöneticinin ölümü ardından yeni bir zalim yöneticiyi var etmesidir. Böylelikle, bu döngü sonsuza değin devam eder. Oysa bu durum haksızlığa ve sömürüye karşı savaşı devrimciler için tam tersidir. Çünkü Spartaküs gibi her devrimci kahraman maruz kaldığı işkence ve ölüm cezalarının sonucu olarak ardında sadece acı ve hüznün bırakır. Dunkul, kendisi ve kendisi gibi devrimcilerin içerisine düştüğü ciddi bunalımı bu dizelerle dile getirerek karamsarlığını ifade ediyor. Dunkul, toplumda arzuladığı değişimin gerçekleşeceğine olan inancını yitirmiş olduğunu, devrimci ruhu harekete geçiren ateşin söndüğünü ve buna bağlı olarak da Spartaküs'ün şahsında mücadelenin de bir anlamı kalmadığı şeklindeki düşüncelerini bu dizelerle empoze ediyor.

(Üçüncü Bölüm)

*Ey yüce Sezar: Yanıldım... İtiraf ediyorum
Bırak - darağacımın üzerine -ellerini öpeyim.
Boynuma dolanan ipi öpeyim
Çünkü ellerin...ve bizi sana tapmaya zorlayan yüceliğin,*

*İzin ver günahımdan döneyim
 Ölümümden sonra - sana vereceğim- kafatasımı
 Güçlü şarabın için bir kadeh yaparsın
 Şayet dilediğimi yaparsan
 Ve sana şehit kanımı sorarlarsa bir defa
 Yoksa bana varlığımı verdin de geri mi alacaksın?
 Onlara deki o öldü... Bana kin duymaksızın
 Kafatasının kemiklerinden yapılan bu kadeh
 Benim için bir af mektubudur.
 Ey katilim: Seni bağışladım...
 Beni rahatlattığın an
 Seni rahatlattım!*

Dunkul, şiirin üçüncü bölümünde Spartaküs'ün Sezar'a karşı yenilgisini kabul edişini dile getiriyor. Spartaküs yanıldığını itiraf ederek, Sezar'ın ölüm cezasını metanetle karşılayarak af diliyor. Çünkü Spartaküs için gerçek kurtuluş öldüğü andır. Bu nedenle katiline artık bir öfke duymamaktadır. Çünkü ölümü, başta kendisi olmak üzere öfkesine yenik düşerek, infazını gerçekleştirenleri de bir nevi rahatlatacaktır.

*FakatHerkesi asmak istersen sana bir tavsiye vereyim
 Ağaçlara merhamet et!
 Darağacı dikmek için köklerini kesme
 Köklerini kesme
 Belki bahar gelir
 "Yıl, aç bir yıl "
 Meyve kokusunu koklayamayacaksınız dallarda
 Belki de tehlikeli yaz topraklarımızdan geçecek.
 Çölü aşacaksınız. Gölge arayarak
 Öğle sıcağından ve kumlardan başka bir şey göremeyeceksin ...
 Sıcak, kumlar ve kaburgaların arasındaki ateşli susuzluk !
 Ey karanlıktaki beyaz mezarların efendisi..
 Ey soğukluğun Sezar'ı!*

Şiirin bu bölümünde Spartaküs, Sezar'a daha fazla kıyım yapmamasını salık verir. Spartaküs, Sezar'ın kendine karşı gelenleri idam edeceğini öngördüğünden, en azından Sezar'dan ağaçlara

merhamet etmesini ister ve Sezar'ı bekleyen tehlike karşısında onu uyarır. Çünkü Sezar, bir insanın hayatına son vermek için başka bir canlı varlığı, yani ağaçları darağacı kurmak için yok eder. Oysa ağaç, Spartaküs'ün gözünde yaşamı, bereketi ve umudu simgeler. Sezar, tiranlığa devam ettiği takdirde ağaçlarla birlikte her şey yavaş yavaş yok olacaktır. Öyle ki Sezar'ın, bitmek bilmeyen merhametsizliği farkında olmadan kendi sonunu getirecektir. Onurlu bir şekilde yaşayıp, haksız yere idam edilen direnişçilerin aksine, zalimliğin kölesi olan Sezar, yaptıklarının bedelini ödeyecek, ölümün soğuk kollarında yok olacaktır.

(Dördüncü Bölüm)

Akşamın bitiminde başı öne eğik bir şekilde meydanlarda yürüyen kardeşlerim

Mutlu bir dünyanın hayalini kurmayın.

Ölen her Sezar'dan sonra: Yeni bir Sezar

Şayet yolda Hannibal'ı görürseniz

Romanın bitkin kapılarında onu beklediğimi söyleyin.

Romanın asilzadeleri- Zafer takının altında -Karşı konulmaz fatihi bekletiler.

ve şatafatlı elbiseler arasında romanın kadınları

Kıvr kıvr saçlı atlas başlı askerlerin gelişini bekletiler.

Fakat Hannibal'ın askerleri hiç gelmedi.

Onu beklediğimi söyleyin....Beklediğimi

Ama o gelmedi.

Onu bekledim...Ölümün ipi sonumu getirene kadar

Dunkul, şiirin dördüncü bölümün ilk dizelerinde daha önceki bölümlerde olduğu gibi boyun eğenlere çağrıda bulunarak, itaat etmenin mutluluk getirmeyeceğini, boş bir hayale kapılmamaları konusunda uyarıyor. Çünkü Sezar gibi her zorba yönetici yerini kendisi bir başka zorba yöneticiye bırakacak, boyun eğildiği takdirde hiçbir şey değişmeyecektir. Dunkul, daha sonraki dizelerde yine metinlerarasılık bağlamında bir diğer efsanevi şahsiyet Hannibal Barca'yı gönderme yaparak şiirini zenginleştirme yoluna gider. Kartacalı Hannibal Barca, Roma emperyalizmine karşı Roma ordularını defalarca mağlup eden, tarihteki en büyük komutan ve politikacılardan biri olarak kabul edilmektedir¹⁸. Köle ekonomisi sayesinde süper güç olan Roma'nın bölgedeki hâkimiyetini tehlikeye soğan Hannibal, Roma ordusunu

kuşatma altına alarak Roma'nın merkezine büyük bir taarruz başlatır. Ancak Hannibal Roma'ya yürümek yerine Romalılar ile savaşmaya devam ederek en büyük strateji hatasını yapar. Böylelikle Romalılar, Hannibal ve ordusunun saldırılarını püskürterek Hannibal'ın Roma'ya karşı ilerleyişini durdurdu¹⁹. Dunkul da bu dizelerde, Spartaküs'ün idam edilmek üzereyken Roma'yı dize getiren komutan Hannibal'ı bekleyişini anlatıyor. Çünkü Hannibal, geldiği takdirde Roma mağlup edilecek, Sezar'ın zorba iktidarı devrilecekti. Böylelikle bu bekleyiş, onun için başlı başına bir umut ve kurtuluşunun anahtarıdır. Ancak, Spartaküs son anlarına kadar Hannibal'ı diğer Romalılar gibi beklemeye başlar. Ancak ne Hannibal ne de askerleri Roma'ya gelir. Spartaküs, bu umuda öylesine tutunmuştur ki, idam edildiği ve Hannibal'ın vatanı Kartaca Romalılar tarafından yakıp yıkılana kadar bu bekleyişini sürdürmüştür.

*Ufukta: Kartaca alevler içinde ...
Kartaca güneşin kalbiydi: Diz çökmenin anlamını öğrendi.
Erkeklerin boyunlarının üzerinde örümcekler
Ve boğuluyor kelimeler
Kardeşlerim: Kartaca'nın bakireleri alevler içinde
Karılarınızı öpün o zaman...
Çünkü ben veda etmeksizin karımdan ayrıldım.
Şayet karımın kollarına bıraktığım çocuğumu görürseniz....Kolları
olmayan
Ona boyun eğmesini öğretin!
Ona boyun eğmesini öğretin!
Ona boyun eğmesini öğretin!*

Dunkul şiirin, son dizelerinde Roma Ordusu ile Hannibal'ın ülkesi Kartaca arasında yapılan Zama Muharebesine²⁰ gönderme yapar. Kartaca'ya çağrılan Hannibal yenilgiye uğrayarak, Roma ile şartları çok ağır bir barış anlaşması yapar. Bu savaşta alınan ağır yenilgi daha sonra Kartaca'nın düşmesine ve şehrin yerle bir olmasına neden olur. Dunkul da, Spartaküs gibi Roma'ya boyun eğmeyen Kartaca'nın dize getirilişine dikkat çekerek, boyun eğmeyenlerin yıkım ve yok oluşuna dikkat çeker. Öyleki Kartaca'nın hayatta kalmak için yapılan adaletsizliğe karşı susmak dışında kurtuluşun olmadığını belirterek, geride bıraktığı çocuğuna boyun eğmeyi öğütüyor.

Sonuç

Dunkul, içinde yaşadığı toplumun sorunları veya bu sorunlara karşı onun bir şair olarak göstermesi gereken duyarlılığı şiirleri vasıtasıyla ifade etmiştir. Tanık olduğu bu siyasal kargaşayı, şiirlerini besleyen ana kaynak olarak gören Dunkul, düşünce ve söylemlerini çoğu şiirinde olduğu gibi *Kelimât Sibârtâkûs al-Ahîre* şiirinde de dile getirmekten çekinmemiştir. Nasır'ın baskıcı iktidarı ve bu iktidarın ülkeyi sürüklediği duruma yönelik duygulanımlara yer verdiği şiirinde, döneme damgasını vuran başkaldırı ve isyan durumunu başarılı bir şekilde sunmuştur. Dunkul, köleliğe karşı ölümü tercih eden Spartaküs'ün şahsında diktatörlüğe başkaldıran devrimcilerin mücadelesine yer verir. Spartaküs, özgürlük ve eşitliğe sahip olmak için gladyatörleri cesaretlendirerek, baskıya karşı direnmelerine öncülük etmektedir. Ancak çoğunluk korkuları doğrultusunda hareket ettiğinden, haksızlığa karşı sessiz kalmaktadır. Dunkul bu durumu sert bir dille eleştirerek, kendilerini Tanrı yerine koyarak işkence ve idam cezalarıyla muhaliflerin hayatlarına son veren Nâsır rejimine göndermede bulunuyor. Tüm çabalarına rağmen boyun eğip itaat edenlerin cezalandırılmayacağı gerçeğiyle yüzleşerek, karamsar bir tavır takınır. Hayatta kalmak için yapılan adaletsizliğe karşı susmak dışında kurtuluşun olmadığını belirterek, geride kalanlara boyun eğmeyi öğütlemektedir. Çünkü bu düzenin tek gerçeği, her zalim yöneticinin ölümü ardından yeni bir zalim yöneticiyi var etmesidir. Bu nedenle, başkaldırmanın artık bir anlamı yoktur. Spartaküs'ün başlattığı isyanın özgürlükçü ve eşitlikçi karakteri, yüzyıllar sonra bile birçok siyasal oluşuma esin kaynağı olmayı sürdürdüğünden Dunkul'un şiirinde Spartaküs gibi efsanevi bir kahramanı seçmesi oldukça anlamlıdır.

SPARTAKÜS'ÜN SON SÖZLERİ

(Birinci Bölüm)

*Şeytana övgü...Rüzgarların tanrısına
Evet diyenlerin yüzüne "Hayır" diyene
İnsana, yokluğu parçalamayı öğretene
Hayır diyene...İşte bu yüzden ölmedi O...
Ve ruhu sonsuza kadar acı içinde kaldı!*

(İkinci Bölüm)

Asılıyım sabahın darağacına

*Ve alnım _ölüm karşısında _öne eğik!
 Çünkü eğmedim ben onu... Hayattayken !
 Ey meydanlarda başı öne eğik bir şekilde akşamın bitimine kadar
 Büyük İskender Caddesinde yürüyen kardeşlerim
 Utanmayın ...Gözlerinizi bana doğrultun...
 Çünkü sizlerde yanı başımda asılı bir haldesiniz... Sezar'ın dar
 ağacında...
 İşte bu yüzden gözlerinizi bana doğrultun
 Kimbilir...Karşılaşırsa gözleriniz gözlerimdeki ölümle:
 İçimdeki boşluk gülümser... Çünkü sadece bir kez....Başlarınızı
 kaldırdınız!
 "Sisifos" artık omuzlarının üzerinde kaya yok.
 Kölelerin odalarında doğanlar taşıyor onu
 Ve deniz... Tıpkı çöl gibi... Susuzluğu gidermez.
 Çünkü "Hayır" diyen kişi, gözyaşları dışında susuzluğunu
 gideremez
 ...Öyleyse gözlerinizi idam edilen devrimciye doğrultun
 Sizde onun gibi sona geleceksiniz...Yarın
 Öpün karılarınızı... Burada ...Yol ortasında
 Yarın tam da burada sona geleceksiniz.
 İşte bu yüzden boyun eğmek acıdır..
 Örümcek ölüm dokuyor erkeklerin boynuna
 Karılarınızı öpün o zaman... Çünkü ben hoşçakal diyemeden terk
 ettim karımı
 Şayet karımın kollarına bıraktığım çocuğumu görürseniz... Kolsuz
 Ona boyun eğmesini öğretin!
 Ona boyun eğmesini öğretin!!
 Allah...
 Hayır dediğinde şeytanın günahını bağışlamadı!
 Yumuşak huylu olanlar
 İşte onlar yeryüzünü miras alacak
 Çünkü onlar...asılmayacak..
 Bu yüzden ona boyun eğmesini öğret
 Kaçış yok orada
 Mutlu bir dünyanın hayalini kurmayın
 Ölen her Sezar'dan sonra: Yeni bir Sezar
 Ölen her devrimcinin arkasında: Boş yere hüüzün...
 Boş yere gözyaşı!*

(Üçüncü Bölüm)

Ey yüce Sezar: Yanıldım... İtiraf ediyorum
 Bırak - darağacımın üzerine -ellerini öpeyim.
 Boynuma dolanan ipi öpeyim
 Çünkü ellerin...ve bizi sana tapmaya zorlayan yüceliğin,
 İzin ver günahımdan döneyim
 Ölümümden sonra - sana vereceğim- kafatasımı
 Güçlü şarabın için bir kadeh yaparsın
 Şayet dilediğimi yaparsan
 Ve sana şehit kanımı sorarlarsa bir defa
 Yoksa bana varlığımı verdin de geri mi alacaksın?
 Onlara deki o öldü... Bana kin duymaksızın
 Kafatasının kemiklerinden yapılan bu kadeh
 Benim için bir af mektubudur.
 Ey katilim: Seni bağışladım...
 Beni rahatlattığın an
 Seni rahatlattım!
 FakatHerkesi asmak istersen sana bir tavsiye vereyim
 Ağaçlara merhamet et!
 Dar ağacı dikmek için köklerini kesme
 Köklerini kesme
 Belki bahar gelir
 "Yıl, aç bir yıl "
 Meyve kokusunu koklayamayacaksınız dallarda
 Belkide tehlikeli yaz topraklarımızdan geçecek.
 Çölü aşacaksınız. Gölge arayarak
 Öğle sıcağından ve kumlardan başka bir şey göremeyeceksin ...
 Sıcak , kumlar ve kaburgaların arasındaki ateşli susuzluk!
 Ey karanlıktaki beyaz mezarların efendisi..
 Ey soğukluğun Sezarı!

(Dördüncü Bölüm)

Akşamın bitiminde başı öne eğik bir şekilde meydanlarda yürüyen
 kardeşlerim
 Mutlu bir dünyanın hayalini kurmayın .
 Ölen her Sezar'dan sonra: Yeni bir Sezar
 Şayet yolda Hannibal'ı görürseniz
 Romanın bitkin kapılarında onu beklediğimi söyleyin.

Romanın asılzadeleri- Zafer takının altında -Karşı konulmaz fatihi bekletiler.

*ve şatafatlı elbiseler arasında romanın kadınları
Kıvr kıvr saçlı atlas başlı askerlerin gelişini bekletiler.
Fakat Hannibal'ın askerleri hiç gelmedi.
Onu beklelediğimi söyleyin....Beklediğimi
Ama o gelmedi.*

*Onu bekleledim...Ölümün ipi sonumu getirene kadar
Ufukta: Kartaca alevler içinde ...*

*Kartaca güneşin kalbiydi: Diz çökmenin anlamını öğrendi.
Erkeklerin boyunlarının üzerinde örümcekler*

Ve boğuluyor kelimeler

*Kardeşlerim: Kartaca'nın bakireleri alevler içinde
Karılarınızı öpün o zaman ...*

Çünkü ben hoşça kal diyemeden terk ettim karımı

*Şayet karımın kollarına bıraktığım çocuğumu görürseniz....Kolları
olmayan*

Ona boyun eğmesini öğretin!

Ona boyun eğmesini öğretin!

Ona boyun eğmesini öğretin!

(Nisan 1962)

Kaynakça

- Davut, D. (1993) “Abdünnâsır, Cemâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,(C.7, s.95-98) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dunkul, E. (2012) *el- ‘Amâlu’l-Kâmile*, Mısır: Dâru’ş-Şurûk.
<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=ssd&shid=9>
 adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 20.04.2018)
<https://www.alarabiya.net/ar/culture-and> adresinden erişilmiştir.
 (Erişim tarihi: 12.04.2018)
art/2017/05/21/%D8%A8%D8%B0%D9%83%D8%B1%D9%89-%D9%88%D9%81%D8%A7%D8%AA%D9%87-%D8%A3%D9%85%D9%84-%D8%AF%D9%86%D9%82%D9%84-%D8%B4%D8%A7%D8%B9%D8%B1-%D8%AA%D8%BA%D9%86%D9%89-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AA%D8%B8%D8%A7%D9%87%D8%B1%D9%88%D9%86-%D8%A8%D9%82%D8%B5%D8%A7%D8%A6%D8%AF%D9%87.html adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 01.05.2018)
- <http://www.almasryalyoum.com/news/details/737626> adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 13.03.2018)
- <https://www.almsal.com/post/464199> adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 19.04.2018)
- <http://gate.ahram.org.eg/News/884096.aspx> adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 23.04.2018)
- http://gowikipedia.org/wiki/%C4%B0kinci_P%C3%B6n_Sava%C5%9F%C4%B adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 08.04.2018)
- http://www.gutenberg.us/articles/eng/amal_abul-qassem_donqol adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 08.04. 2018)
- <https://incil.info/kitap/Luka/2> adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 17.04. 2018)
- <https://incil.info/kitap/Matta/5> adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 17.04. 2018)
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/41/34-ayet-tefsiri> adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 19.04. 2018)
- <http://www.livius.org/articles/person/hannibal-3-barca/> adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 19.04. 2018)

https://www.marefa.org/%D8%A3%D9%85%D9%84_%D8%AF%D9%86%D9%82%D9%84 adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 26.03.2018)

<http://thaqafat.com/2015/05/26075> adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 17.04.2018)

<http://weziwezi.com/%D8%A3%D8%AC%D9%85%D9%84-%D9%85%D8%A7-%D9%83%D8%AA%D8%A8-%D8%A3%D9%85%D9%84-%D8%AF%D9%86%D9%82%D9%84/> adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 13.03.2018)

Mourre, M. (1967) *İhtilaller ve Darbeler Tarihi*, (çev: Sabiha Bozbağlı) İstanbul: Cem Yayınevi.

Graves, R. (2004) *Yunan Mitleri*, (çev: Uğur Akpur) İstanbul: Say Yayınları, 2004.

¹ Davut, D. (1993) “Abdünnâsır, Cemâl”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,(C.7, s.297-298) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

² -----, (1993) *a.g.m.*, s. 298.

³ Dunkul, E. (2012) *el- ‘Amâlu ’l-Kâmile*, Mısır: Dâru’ş-Şurûk, s.83-89.

⁴https://www.marefa.org/%D8%A3%D9%85%D9%84_%D8%AF%D9%86%D9%82%D9%84

⁵ http://www.gutenberg.us/articles/eng/amal_abul-qassem_donqol

⁶ <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=ssd&shid=9>

⁷ <http://www.almasryalyoum.com/news/details/737626>

⁸ <http://gate.ahram.org.eg/News/884096.aspx>

⁹ <http://weziwezi.com/%D8%A3%D8%AC%D9%85%D9%84-%D9%85%D8%A7-%D9%83%D8%AA%D8%A8-%D8%A3%D9%85%D9%84-%D8%AF%D9%86%D9%82%D9%84/>

¹⁰ <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=ssd&shid=9>

¹¹https://www.marefa.org/%D8%A3%D9%85%D9%84_%D8%AF%D9%86%D9%82%D9%84

¹²Mourre, M. (1967) *İhtilaller ve Darbeler Tarihi*, (çev: Sabiha Bozbağlı) İstanbul: Cem Yayınevi, s.20-24.

¹³ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/41/34-ayet-tefsiri>

¹⁴ <https://incil.info/kitap/Luka/2>

¹⁵ Arapça قیصر kelimesi Türkçe İmparator, Diktatör, Sezar gibi anlamlara gelmektedir.

¹⁶ Graves, R. (2004) *Yunan Mitleri*, (çev: Uğur Akpur) İstanbul: Say Yayınları, s.281.

¹⁷ <https://incil.info/kitap/Matta/5>

¹⁸ <http://www.livius.org/articles/person/hannibal-3-barca/>

¹⁹ http://gowikipedia.org/wiki/%C4%B0kinci_P%C3%B6n_Sava%C5%9F%C4%B1

²⁰ http://gowikipedia.org/wiki/%C4%B0kinci_P%C3%B6n_Sava%C5%9F%C4%B1